ТАТАР ТЕЛЕНДӘ УКЫТА ТОРГАН ГОМУМИ УРТА БЕЛЕМ БИРҮ ОЕШМАЛАРЫ ӨЧЕН «ТУГАН ТЕЛ (ТАТАР ТЕЛЕ)» ФӘНЕННӘН ҮРНӘК ПРОГРАММА (10-11 СЫЙНЫФЛАР)

Төзүче-авторлар: Г.Р.Галиуллина

М.М.Шәкурова

Казан-2016

«ТАТАР ТЕЛЕ» УКУ ПРЕДМЕТЫН ӨЙРӘНҮДӘН КӨТЕЛГӘН НӘТИҖӘЛӘР.

«Татар теле» предметын өйрәнү нәтиҗәсендә укучы түбәндәгеләрне **белергә/аңларга** тиеш:

• татар теле, тарихы һәм мәдәниятенең башка халыклар мәдәнияте, теле һәм тарихы белән бәйләнешен;

• татар теле үсешенең тарихын, үсеш этапларын һәм төп тенденцияләрне;

•«сөйләм ситуацияләре һәм аның компонентлары», «әдәби тел», «тел нормалары», «сөйләм культурасы» төшенчәләренең мәгънәсен;

• телнең төп берәмлекләрен һәм дәрәҗәләрен, аларның билгеләрен һәм үзара бәйләнешләрен;

• хәзерге татар әдәби теленең орфоэпик, лексик, грамматик, орфографик һәм пунктуацион кагыйдәләрен;

• сөйләм нормаларын иҗтимагый-мәдәни, уку-укыту, фән, рәсми аралашу даирәсендә куллану кагыйдәләрен;

эшли белергә тиеш:

•үз сөйләмен контрольдә тотарга; тел кагыйдәләренең үтәлеше, куелган коммуникатив бурычларга ирешү эффектлылыгыннан чыгып телдән һәм язма сөйләмне бәяли белергә;

• тел берәмлекләрен дөреслек, төгәллек һәм урынлы куллану күзлегеннән анализлый белергә;

• төрле функциональ стильгә караган текстларга лингвистик анализ ясый белергә;

• коммуникация төренә карап, тиешле сөйләм этикеты кагыйдәләрен куллана белергә;

• фольклор, тарихи һәм әдәби әсәрләр мисалында милли-мәдәни компонентлы тел берәмлекләрен таный белергә;

• телдә чагылыш тапкан милли-мәдәни үзенчәлекләрне таный белергә, шул белемнәр нигезендә төрле тел күренешләрен аңлата белергә;

• укуда һәм көндәлек тормышта татар сөйләм культурасы кагыйдәләрен кулланырга;

тыңлап аңлау һәм уку

• коммуникатив бурычларга карап төп уку төрләрен кулланырга (танып белү максатыннан чыгып уку һ.б.);

• төрле чыганаклардан кирәкле мәгълүматны сайлап алырга: дәреслекләр һәм фәнни текстлардан, белешмәләрдән, массакүләм мәгълүмат чараларыннан, шул исәптән төрле электрон чыганаклардан;

сөйләү һәм язу

• уку-укыту, фән, иҗтимагый-мәдәни һәм рәсми аралашу даирәләренә караган төрле типтагы һәм жанрдагы монологик һәм диалогик текстларны телдән һәм язмача төзергә;

• хәзерге татар әдәби теленең төп орфоэпик, лексик, грамматик кагыйдәләрен сөйләм практикасында кулланырга;

• хәзерге татар әдәби теленең төп орфографик һәм пунктуацион нормаларын язу практикасында сакларга;

•аралашуның төрле өлкәләрендә һәм очракларында, шул исәптән бәхәсле мәсьәләләрне хәл иткәндә, сөйләм нормаларын сакларга;

• телдән һәм язма текстларны мәгълүмати эшкәртүдә төп алымнарны кулланырга;

• этнокультур лексиканың мәгънәви кыйммәтен аңларга һәм сөйләмдә кулланырга.

Алынган белем һәм күнекмәләрне көндәлек тормышта түбәндәге максатларга ирешү өчен кулланырга:

• татар телен халыкның рухи, әхлакый һәм мәдәни кыйммәте буларак аңлау өчен; бөтен дөнья мәдәнияте һәм милли мәдәният белән танышу өчен;

• интеллектуаль һәм иҗади сәләтләрне, мөстәкыйль эшләү күнекмәләрен үстерү өчен; төрле эшчәнлек өлкәләрендә үзеңне күрсәтү һәм үзүсеш өчен;

• сүзлек запасын арттыру; тел һәм сөйләм чараларын кулану даирәсен киңәйтү; үз сөйләмеңне күзәтү нигезендә үз-үзеңә бәя бирү күнекмәсен үстерү өчен;

• коммуникатив сәләтне камилләштерү; шәхесара һәм мәдәниятара аралашуга, хезмәттәшлеккә әзерлекне арттыру өчен.

«Татар теле» уку предметынан

һәр теманы үзләштерү өчен кирәкле сәгатьләр саны һәм уку эшчәнлегенең төп төрләре күрсәтелгән **эчтәлек**.

(70 сәг.)

КОММУНИКАТИВ КОМПЕТЕНЦИЯ БУЛДЫРУНЫ ТӘЭМИН ИТӘ ТОРГАН ЭЧТӘЛЕК (20 сәг.)

Коммуникатив компетенция нигезендә 10-11 сыйныфларда сөйләм эшчәнлеге төрләре камилләштерелә. Чыгарылыш сыйныф укучысы үзе өчен мөһим булган аралашу ситуациясендә һәм даирәсендә телне ирекле куллану күнекмәләренә һәм сайлау мөмкинлегенә ия була, татар әдәби теленең кагыйдәләрен саклап, төрле жанр һәм функциональ стильләргә карый торган текстлар төзи, сөйләм этикеты, тел нормалары турындагы белемнәрен камилләштерә, тел-сурәтләү чараларын урынлы куллана, төрле жанрдагы текстларны рус теленнән татар теленә тәрҗемә итә.

10 СЫЙНЫФ (10 сәг.)

Сөйләм. Тел һәм сөйләм. Сөйләм формалары (телдән һәм язмача сөйләм; монологик һәм диалогик сөйләм). Телдән һәм язмача сөйләмнең төп үзенчәлекләре. Тыңлап аңлау вакытында монологик һәм диалогик сөйләмне аңлау культурасын камилләштерү. Төрле аралашу даирәсендә монологик һәм диалогик сөйләм күнекмәләрен үстерү. (3 сәг.)

Сөйләм эшчәнлеге төре буларак текст. Телдән һәм язма сөйләм. Текстның мәгънәви һәм композицион бөтенлеге. Текстта бәйләү чаралары. Текст структурасы. Текстларның композицион һәм жанр төрләре. (3 сәг.)

Телнең функциональ төрләре. Сөйләм теле, әдәби сөйләм теле, функциональ стильләр – фәнни, рәсми, электрон коммуникация чаралары теле, аларның үзенчәлекләре. (*4 сәг.*)

11 СЫЙНЫФ (10 сәг.)

Сөйләм. Сөйләм төрләре: рәсми һәм рәсми булмаган сөйләм, халык алдында һәм үзалдыңа сөйләү. Сөйләм ситуацияләре һәм аларның төп компонентлары. (2 сәг.)

Сөйләм эшчәнлеге төре буларак текст. Текстка анализ ясау. Текст төзелеше кагыйдәләрен саклау (логикага буйсыну, бөтенлек, темага туры килү, эзлеклелек һ.б.). (2 сәг.)

Телнең функциональ төрләре. Сөйләм этикетының милли үзенчәлекләре, мәдәниятара коммуникациянең сөйләм кагыйдәләре. Халык алдында чыгыш ясау культурасын үзләштерү. Халык алдында чыгыш ясау: тема сайлау, максатны билгеләү, материал эзләү. Халык алдындагы чыгышның композициясе. Максат, адресат үзенчәлекләре, аралашу ситуациясе һәм даирәсенә карап, халык алдында чыгыш ясау өчен тел-сурәт чараларын сайлау.

Сөйләмнең әдәбилеге. Рәсми һәм рәсми булмаган аралашуда милли мәдәният кагыйдәләрен куллана белү.

Орфоэпик һәм интонацион кагыйдәләрне саклау; сөйләм этикеты формуласын урынлы куллану. Техник коммуникация чараларында сөйләм культурасын куллану (телефон, компьютер, электрон почта һ. б.)

Әдәби әсәр теле һәм аның хәзерге татар теленең башка төрләреннән аермасы. Әдәби сөйләмнең төп үзлекләре: образлылык, тел-сурәтләү чараларының һәм шулай ук телнең башка функциональ төрләренә хас чараларның киң кулланылышы. (6 сәг)

2. ЛИНГВИСТИК КОМПЕТЕНЦИЯ ФОРМУЛАШУНЫ ТӘЭМИН ИТӘ ТОРГАН ЭЧТӘЛЕК (40 сәг.)

Лингвистик компетенция түбәндәге бурычларны хәл иткәндә тормышка ашырыла: укучыларда фәнни-лингвистик караш булдыру; туган тел турында төп белемнәр, лингвистиканың төп бүлекләре, лингвистика бүлекләре арасындагы бәйләнеш, телдәге актив процессларның сәбәбе турында белем булдыру; телнең сүзлек запасын классификацияләү

принципларын аңлау, орфографик һәм пунктуацион грамоталылыкны камилләштерү, сүзлек запасын һәм сөйләмнең грамматик төзелешен камилләштерү. Чыгарылыш сыйныф укучысы әдәби кагыйдәләр, сөйләм культурасының аспектлары, телнең төрле функциональ төрләре турында тулы бер белем системасына ия; төрле аралашу даирәсендә тел берәмлекләрен урынлы куллану күнекмәсен актив булдыра.

10 СЫЙНЫФ (20 сәг.)

1. 5-9 сыйныфта үзләштерелгән материалларны кабатлау *(1 сәг)*

2. Татар теле турында гомуми мәгълүмат *(4 сәг.)*

Аралашу чарасы буларк тел. Рухи кыйммәтләр үрнәге буларак тел. Татар теленең язу тарихы. Рун, уйгыр, гарәп, латин һәм кирилл язулары турында төшенчә. Язма әдәби тел барлыкка килү. Хәзерге татар әдәби (милли) тел. Телнең кеше һәм җәмгыять тормышындагы роле. Әдәби тел төшенчәсе. Татар теленең яшәү формалары: гади сөйләм, территориаль һәм иҗтимагый диалектлар.

3. Фонетика. Орфоэпия. Графика. *(5 сәг.)*

Фонетика һәм орфоэпия турында гомуми төшенчә. Аваз. Фонема. Татар һәм рус телләрендә сузык авазлар системасы. Татар телендә басым. Интонация белән эшләү. Графика һәм орфография турында гомуми мәгълүмат. Татар теленең орфографик принциплары. Татар теленең орфоэпик һәм орфографик кагыйдәләре.

4. Лексикология һәм фразеология *(5 сәг.)*

Тел берәмлеге буларак сүз. Сүзнең лексик мәгънәсе. Төрки-татар чыгышлы сүзләр һәм алынмалар. Татар теленең сүзлек запасы. Битараф һәм стилистик бизәкле сүзләр. Лексиканың стилистик катламнары. Сөйләмдә фразеологик әйтелмәләрнең кулланылышы. Икетеллелек шартларында татар теленең фразеологик һәм лексик составын арттыру. Татар теленең төп лексик нормалары. Бәйләнешле сөйләм үстерү чаралары. Сүзгә лексик анализ ясау.

5. Морфемика (телнең морфемик төзелеше) һәм сүз ясалышы *(3 сәг.)*

Сүз ясалышы һәм төзелеше турында гомуми мәгълүмат. Телнең иң кечкенә мәгънәле кисәге буларак морфема. Татар телендә сүз ясалыш ысуллары. Сүз структурасының тарихи үзгәреше турында гомуми мәгълүмат. Этимология төшенчәсе. Модаль кушымчалар. Морфемик һәм сүз ясалыш анализы.

6. Кабатлау. *(2 сәг.)*

11 СЫЙНЫФ (20 сәг.)

1. Татар теле турында гомуми мәгълүмат. *(2 сәг.)*

Дөнья телләре һәм аларның классификациясе. Тугандаш һәм тугандаш булмаган телләр. Төрки телләр гаиләсе. Төрки телләр гаиләсендә татар теленең урыны. Татарлар яши торган регионнар. Татар теле – татар әдәбияты теле. Татар телендә тел-сурәтләү чаралары һәм сөйләмдә аларның кулланылышы.

2. Морфология *(5 час.)*

Лексик-грамматик разряд буларак сүз төркемнәре. Сүз төркемнәре классификациясе. Сүз төркемнәренең үзара бәйләнеше. Татар теленең төп морфологик нормалары. Бәйләнешле сөйләм үстерүненең морфологик чаралары. Сүзгә морфологик анализ ясау.

3. Синтаксис (*5 сәг.*)

Сүзтезмә һәм җөмлә. Җөмләдә синтаксик бәйләнеш. Җөмләнең баш һәм иярчен кисәкләре. Гади җөмлә төрләре.

Кушма җөмләләр. Татар һәм рус телләрендә иярченле кушма җөмлә төзелеше.

Текст синтаксисы турында гомуми мәгълүмат. Телнең төп синтаксик кагыйдәләре. Төп лексик тел-сурәтләү чаралары.

Синтаксик анализ.

4. Пунктуация (*3 сәг.*)

Татар теленең тыныш билгеләре. Пунктуацион-мәгънәви өзек. Татар теленең пунктуацион кагыйдәләре.

5. Стилистика һәм сөйләм культурасы (*4 сәг.*)

Сөйләмнең коммуникатив максатчанлыгы, урынлы булуы, төгәллеге, логикага буйсынуы, эзлеклелеге, образлылыгы, сөйләм сәнгатьлелеге турында төшенчә. Сөйләм культурасының төп аспектлары: норматив, коммуникатив һәм этик аспектлар. Хәзерге татар теленең сүзлекләре һәм белешмәләре: орфоэпик, аңлатмалы, орфографик сүзлекләр. Сөйләм практикасында әдәби сөйләм кагыйдәләрен саклау.

Аралашу вакытында ситуациягә һәм даирәгә туры килә торган тел чараларын урынлы сайлау. Алга куелган коммуникатив бурычларга ирешү эффектлылыгыннан, урынлы һәм дөрес кулланылуыннан чыгып, телдән һәм язма текстларны бәяләү. Рәсми, фәнни һәм публицистик стильдәге текстлар төзегәндә орфографик, пунктуацион кагыйдәләрне үтәү.

Телнең төрле функциональ төрләренә караган текстларга лингвистик анализ ясау.

6. Кабатлау (*1 сәг.*)

ЭТНОМӘДӘНИ КОМПЕТЕНЦИЯ ЯСАЛЫШЫН ТӘЭМИН ИТӘ ТОРГАН ЭЧТӘЛЕК (10 сәг.)

Этномәдәни компетенция чыгарылыш сыйныф укучыларында тел белән этник мәдәният арасындагы бәйләнешнең ныклыгы турындагы күзаллауны камилләштерүгә юнәлдерерлгән. Чыгарылышы сыйныф укучысы тел берәмлекләрендә чагыла торган этник үзлекләрне, төрле тел һәм мәдәниятләрнең уртак һәм аермалы якларын тану, дөнья картинасының

чагылыш мөмкинлекләрен аңлау күнекмәсенә ия; этник мәдәниятне саклау һәм үстерү әһәмиятен аңлый; этник мәдәният ирешкән дәрәҗәләрне, би һәм полилингвизм үзлекләрен, мәдәниятләр һәм телләр мөнәсәбәте үзенчәлекләрен күзаллый.

10 СЫЙНЫФ (5 сәг.)

1. Тел һәм мәдәният *(3 сәг.)*

Татар халкының теле, мәдәнияте һәм тарихы арасындагы бәйләнеш. Татар халкының көнкүрешен билгели торган лексика; искергән сүзләр, фольклор лексикасы һәм фразеология; татар исемнәре. Татар мәкаль-әйтемнәре. Башка телләрдән алынган лексика, аларны үзләштерү үзенчәлекләре.

2. Татар халкының сөйләм этикеты. *(2 сәг.)*

Коммуникация төренә карап, тиешле сөйләм этикеты кагыйдәләрен куллану.

11 СЫЙНЫФ (5 сәг.)

1. Тел һәм мәдәният *(3 сәг.)*

Татар телендә татар халкының һәм башка халыкларның рухи һәм материаль кыйммәтләренең чагылышы. Милли мәдәниятләрнең үзара йогынты ясау нәтиҗәсе буларак тел байлыкларының үзара алмашуы. Татар теленең этноним һәм топонимнары турында төп мәгълүмат.

2. Татар халкының сөйләм этикеты. *(2 сәг.)*

Татар теленең сөйләм этикеты үзенчәлекләре. Текстка лингвистик анализ ясау, аңлатмалы, этимологик һәм фразеологик сүзлекләр ярдәмендә тексттан милли-мәдәни компонетлы берәмлекләрне табып алу.